

Den verste udåden

Soldatene som frigjorde de tyske konsentrasjonsleirene hadde ofte vansker med å fatte hvilke tragedier som hadde funnet sted der. Dette bildet er tatt vinteren 1945, men det er ikke kjent hvilken leir det dreier seg om. (Foto: NTB/Arkiv)

Trond Berrehaug Hansen, NTB

For 50 år siden, i de første ukene og månedene av 1945, rykket allierte styrker inn og frigjorde konsentrasjonsleirene i Tyskland og de tyskokuerte landene i Europa. Den kanskje mest beryktede av leirene, Auschwitz i Polen, ble inntatt 27. januar 1945. Soldatene som gikk inn disse leirene møtte et forferdelig syn; noen av dem mistet forstanden.

Soldatene fant hauger av lik. De fant overlevende som var lite mer enn vandrede skjeletter. De fant gasskamre og krematorier som var brukt til utryddelse av mennesker i rent industriell omfang. De fant, kort sagt, beviser for umenneskelighet satt i system. Auschwitz, Dachau, Natzweiler, Neuengamme, Sachsenhausen, Ravensbrück, Treblinka og mange andre. Låten virker uendelig.

Frigjøringen av Auschwitz skilte markert høytidelig. Overlevende fra dødsleiren, statsverv, nobelprisvinnere og en mengde andre samles 26. og 27. januar i Oswiecim – som den sørpolske byen heter – for å minnes tragedien. Polens president Lech Wałęsa ledet seremonien, der blant andre kong Harald er gjest. For i Auschwitz møtte også over 7000 norske jøder døden, sammen med flere millioner lidelsesfeller.

Seremonien er ikke ukontroversiell. I forbindelse med 50-årsmarkeringen 27. januar har jødiske grupper protestert mot at det offisielle opplegget legger for lite vekt på at Auschwitz fremfor alt var en jødisk dødsmark. Under protestene ligger den jødiske bitterheten over den sterke antisemitismen i Polen før og under krigen, og som har holdt stand til tross for at den store kolonien polske jøder ble mer eller mindre utslettet. Konfliktene mellom jødiske og katolske interesser om hvordan krigsminnesmerket Auschwitz skal holdes i hevd, har dukket opp med jevne mellomrom.

Øndskapens banditt

Konsentrasjonsleirene sorterte administrativt under SS. De ble ledet dels av politiske familier og rendyrkede sadister, som dødslegen Josef Mengele. Dels ble de administrert av rene byråkrater, som betraktet fangenes skjebne som intet mer enn navn og tall på dokumenter som ble utferdiget, behandlet og arkivert med sedvanlig tysk grundighet. En av disse administratorene var Adolf Eichmann, som hadde ansvar for transportene til leirsystemet.

En av tilhørerne under rettsaken mot Eichmann i Jerusa-

lem i 1961, var den jødiske statsviteren og skribenten Hannah Arendt. Hun ble slått av den selvfølgelighet og følelseløshet pinslene og utryddelsen ble begått med. Det hun beskrev som «øndskapens banditt». Fangene i konsentrasjonsleirene gjennomgikk lidelser som var vanskelig å begripe, enn si beskrive. Men litt etter litt ble historien ubønnhørlig rullet opp.

Britisk oppfinnelse

Begrepet «konsentrasjonsleir» er uløselig knyttet til Nazi-Tyskland, men selve ordet er faktisk en britisk oppfinnelse. I 1901 og 1902 opprettet britene de første leirene av denne typen, for å ta hånd om sivilbefolkningen i Kapp-kolonien og Transvaal i Sør-Afrika under boerkrigen.

Ordet «konsentrasjonsleir» ble også brukt da USA, kort etter den japanske bombing av Pearl Harbor i 1941, internerte japanere og japansk-amerikanere bosatt på den amerikanske vestkysten.

Da nazistene overtok makten i Tyskland, brukte de begrepet om det som først og fremst var mottakelse for politiske motstandere. Da annen verdenskrig brøt ut i 1939, fantes det i Tyskland seks konsentrasjonsleire med om lag 20.000 fanger. Det mest kjente offer for disse fangeleirene var den opposisjonelle journalisten Carl von Ossietzky, som ble tildelt Nobels fredspris for 1935.

I løpet av krigen ble systemet med konsentrasjonsleire i Tyskland og det tysk-okuerte Europa utvidet i kolossal omfang. Hvor mange mennesker som satt i leirene er det umulig å si med sikkerhet, fordi mye av dokumentasjonen ble ødelagt av nazistene kort før krigen slutt. Men historikere regner med at det til sammen kan dreie seg om mellom 18 og 26 millioner mennesker.

De norske

Det foreligger heller ikke nøyaktige tall over hvor mange norske menn eller kvinner som satt i leirene. I oktober 1944 ble det meldt at det satt nærmere 9.000 norske statsborgere i fangenskap i Tyskland, men hvor mange som satt i konsentrasjonsleire, og hvor mange som satt i rene krigsfangeleire, er ikke på det rene.

Ved krigen begynte å bølge det om lag 1.800 jøder i Norge. Vel halvparten av disse å røde seg over til Sverige, men rundt 750 ble arrestert og sendt til Tyskland, med endestasjon Auschwitz. Bare 25 av dem overlevde.

Da Folke Bernadottes berømte «hvite busker» reit for krigens slutt samlet opp norske og danske fanger fra leire i Nord-Tyskland, herunder de hjem rundt 3.000 norske fanger.

Svært mange av disse kom fra konsentrasjonsleiren Neuengamme, der det i krigens slutfase ble samlet sammen 6.000

norske og danske fanger. I Sachsenhausen satt det mot slutten av krigen rundt 2.000 nordmenn.

Ikke like

Leirene var ikke like. Forholdene fangene levde under varierte fra leir til leir, og tildele fra brøkke til bakke innenfor det enkelte leirgjerd. Hensikten med å sende folk til leirene var også ulik. De som i regimets øyne var mest uatferdige, skulle lures og oppfostres til et nytt liv i frihet. De farligere skulle tilintetgjøres – «forevigne i natt og ikke». Tilintetgjørelsen rammet først og fremst jødene. På Wannsee-konferansen i Berlin i januar 1942 besluttet nazihierarkiet at det skulle jødiske spørsmål midte i en endelig løsning. Løsningen var at jødene skulle utleses fra jordens overflate.

Vi vil aldri få vite nøyaktig hvor mange som døde i gasskamrene, hvor mange som ble slutt til døde i tvangsarbeid, hvor mange som bukket under for sult og kulde, eller hvor mange som ble ofre for hensynsløse medisinske eksperimenter. Men det er blitt anslått at seks millioner jøder mistet livet.

Umenneskeligheten gikk ikke bare ut over jødene. Nærmere en halv million eigynere døde i tyske konsentrasjonsleire. Blant ofrene var også homofile, krigsfanger, alminnelige kriminelle og folk hvis synspunkter ikke var i samsvar med regimets: Kommunist, pasifister og religiøse.

Arven

Lederne for det nye Tyskland, som på 1950-tallet reiste seg fra nazi-imperiets ruiner, lovet dyrt og hellig at de ikke skulle glemme sine forgjengeres forbrytelser. Flere av konsentrasjonsleirene ble helt eller delvis bevart som minnesmerker. Men disse minnesmerkene er i dag fortsatt omstridte.

Ny nazister, som troes alt er en marginal gruppe i det moderne Tyskland, vandaliserer og tilgriser minnesmerkene med jevne mellomrom. Konservative tyskere motsetter seg at kommunister får være med på historiske markeringer, fordi Stalin lenge etter krigen opprettholdt sitt eget Gulag-arkipel for politiske motstandere.

Tyskernes motstandere under krigen har også litt å gruble på, nå 50 år etter. De allierte ledene visste at konsentrasjonsleirene fantes. De ble også lært på vei informert om hva slags forbudt som hersket der. Men de gjorde lite eller intet for å fukotke tragedien. Hvorfor? Noe fastsatt var ikke. Men en teori er at de betraktet opplysningene fra Auschwitz, Dachau og Treblinka som skremmelsespropaganda. Det var for vondt til å være sant.

u Nordlys

Uordag 21/1 1995

107999